

Висновки. Отримані у ході дослідження дані дозволяють зробити наступні висновки:

1. Рівень професійної надійності фахівця аварійно-рятувального підрозділу залежить від багатьох факторів. Серед основних з них можна виділити: стаж служби в ДСНС та аварійно-рятувальному підрозділі; рівень розвитку професійних умінь та навичок; сформованість пізнавальних процесів та спрямованості на взаємодію. При цьому, слід зазначити, що стаж роботи в ДСНС обумовлює рівень розвитку професійно необхідних навичок та визначає професійну спрямованість особистості.

2. Основні індивідуально-психологічні особливості, які впливають на рівень професійної надійності рятувальника шляхом факторного аналізу утворили три провідних фактори: когнітивний, мотиваційний та емоційно-вольовий.

3. На основі регресійного аналізу виведено загальний алгоритм розробки прогнозу надійності професійної діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України, який містить в собі складові когнітивного компоненту, емоційно-вольового блоку в структурі особистості та її професійну спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА

Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: [монографія] / О. П. Євсюков, О. В. Тімченко. – Харків : УЦЗУ, 2007. – 288 с.

УДК 159.9

Широбоков Ю.М., к. психол. н., доцент, начальник кафедри психології та педагогіки Харківського університета Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба

ОСОБЛИВОСТІ ЦІЛЬОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО МОЖЛИВОГО ЗАХОПЛЕННЯ У ПОЛОН В ХОДІ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Запропонований автором матеріал статті присвячений проблемі військового полону. Стаття являє собою короткий аналіз проблеми відносно вітчизняних та зарубіжних досліджень. В ній розкриваються мета і результати дослідження визначеної проблеми. Проведений аналіз дозволив визначити особливості психологічної підготовки до полону в ході антитерористичної операції.

Ключові слова: військовослужбовці, психологічна підготовка, полон, антитерористична операція.

Предложенный авторами материал статьи посвящен проблеме военного плена. Статья представляет собой краткий анализ проблемы относительно отечественных и зарубежных исследований. В ней раскрываются цель и результаты исследования данной проблемы. Проведенный анализ позволил определить особенности психологической подготовки к плену в ходе антитеррористической операции.

Ключевые слова: военнослужащие, психологическая подготовка, плен, антитеррористическая операция.

Постановка проблеми. Антитерористична операція, яка триває на сході України, викликає відповідні зміни у різних сферах професійної підготовки військовослужбовців [1; 2]. Після Іловайської трагедії дуже серйозно постає проблема ведення бойових дій в оточенні і вихід підрозділів та частин із оточення в зоні антитерористичної операції. Великого значення набувають аспекти психологічної підготовки військових фахівців учасників подій на сході нашої держави до впливу стрес-факторів сучасного бою в оточенні та можливих варіантів розвитку подій. Особливо гостро постають питання цільової психологічної підготовки військовослужбовців до можливого захоплення захоплення у полон в умовах антитерористичної операції [3].

У сучасних дослідженнях полону розрізняють цілий ряд його видів, виділених на основі таких ознак, як наслідки бойових дій (військовий полон) [4], як результат злочинної діяльності терористів (перебування заручником) [5], як підсумок ренегатства незаконних збройних формувань на морі (піратський полон) [6] та ін.

Проблемі незаконного утримання людей в полоні або заручниками присвячено багато досліджень [4; 6], значна кількість досліджень зарубіжних та вітчизняних авторів присвячена психологічній підготовці людей до можливого незаконного утримання заручником або в полоні [6] однак питання цільової психологічної підготовки військовослужбовців до можливого захоплення захоплення у полон в ході антитерористичної операції вивчені недостатньо [3].

Це визначає актуальність проведення детального аналізу напрямків наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних авторів.

Мета дослідження: визначити особливості цільової психологічної підготовки військовослужбовців до можливого захоплення у полон в ході антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація питань саме цільової психологічної підготовки військовослужбовців до можливого захоплення у полон в ході антитерористичної операції обумовлюють наступні обставини:

– по-перше, підвищується обсяг, складність і значення завдань, які вирішують Збройні Сили України та інші силові структури, зростає роль людського, морально-політичного і психологічного фактору у випадках планового відведення військ з оточення в зоні антитерористичної операції;

– по-друге, у зв'язку з активізацією застосування противником засобів протиповітряної оборони, виникає необхідність удосконалення системи психологічної підготовки льотного складу до дій на випадок катапультивання, пересування по ворожій території та можливого захоплення у полон;

– по-третє, поява нової складної бойової техніки і зброї у терористів та зміни в засобах ведення бойових дій, підвищення інтенсивності використання диверсійних груп з метою викрадення військовослужбовців, утримання заручників зростає роль психологічної підготовки особового складу частин та підрозділів забезпечення та прикриття (зв'язківці, підрозділи Радіотехнічних військ та Зенітних ракетних військ), які не беруть безпосередньої участі у бойових діях.

Цільова психологічна підготовка льотного складу до можливого захоплення у полон в ході антитерористичної операції має ряд особливостей. В підрозділах авіації завжди підготовка до дій щодо виживання на випадок катапультивання проводиться завчасно, але у зв'язку з втраченою тимчасово окупованих територій в Криму, база для проведення цих заходів створювалася заново у стислі терміни. Саме для відпрацювання питань перебування у полоні навчальних місць не передбачено.

У період наземної підготовки, як правило, передбачаються заходи щодо роз'яснення особовому складу задач, які необхідно виконувати для мобілізації льотного складу на якісну особисту підготовку і виконання завдань в повітрі, підготовку авіаційної техніки, засобів управління і забезпечення польотів, формування у льотного складу почуття відповідальності за точне виконання бойового завдання.

Опитування проведене серед льотного складу, по якому були застосовані засоби протиповітряної оборони (ППО) в зоні антитерористичної операції (31 особа) дозволило визначити недоліки психологічної підготовки особового складу. Дані дослідження приведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Дані опитування льотного складу, по якому були застосовані засоби протиповітряної оборони в зоні антитерористичної операції (%)

№		%
1	Перебували в зоні ураження засобів ППО	100
2	Були обстріляні засобами ППО	74,2
3	Повернулися на аеродром маючи ушкодження	58,1
4	Після катапультивання повернулися до розташування	16,1
5	Після катапультивання потрапили у полон	6,4

Як відмітили опитувані, велика увага у період наземної підготовки приділяється заходам цільової психологічної підготовки льотного складу до дій на випадок катапультивання, пересування по ворожій території та можливого захоплення у полон або перебування заручником в зоні

антитерористичної операції. Але більша частина заходів відводиться на пересування (орієнтування на місцевості, маскування, укриття та зв'язок), щодо можливого полону відсутній єдиний підхід, деякі інструктори взагалі оминають ці питання приділяючи більше уваги орієнтуванню це призводить до того, що деяка частина льотного складу не розуміє правил поведінки у полоні. За свідченнями льотчиків, які потрапили в полон, а потім були звільнені шляхом переговорів з представниками незаконних збройних формувань, найскладніший етап виживання в полоні це момент захоплення та транспортування. Більшість полонених через незнання елементарних правил поведінки в цих ситуаціях провокували терористів до самосуду. Крім того неусвідомлення деякими військовослужбовцями, що полон це продовження військової служби і в цих умовах необхідно згуртуватися визначити старшого за військовим званням та призначити представника для вирішення невідкладних питань з тими хто утримує полонених (надання першої медичної допомоги, харчування, гігієна та задоволення релігійних потреб).

Таким чином, цільова психологічна підготовка льотного складу до дій на випадок можливого захоплення у полон або перебування заручником сприяє виживанню військовослужбовців в цих умовах в зоні антитерористичної операції.

Особливості психологічної підготовки Зенітних ракетних та Радіотехнічних військ зумовлені особливою роллю у захисті державних інтересів України. Їх називають військами другого ешелону. Військовослужбовці цих підрозділів постійно виконують відповідальну бойову задачу – несуть бойове чергування по охороні повітряних рубежів Батьківщини.

При організації психологічної підготовки діяльності зенітних ракетних і радіотехнічних частин враховується, що військовослужбовці цих військ завжди повинні знаходитися поза переднім краєм оборони і це створює умови для ілюзії захищеності цих підрозділів. В будь-який момент кожен військовослужбовець, кожен командний пункт, радіолокаційна станція, пускова установка, кожний офіцер, оператор може стати ціллю атаки диверсійної групи. В цих умовах їх служба в зоні антитерористичної операції потребує виключної самовідданості, дисциплінованості, внутрішньої зібраності, швидкості реакції, витривалості, волі та ініціативи.

Психологічна підготовка цих підрозділів, в основному, направляє на удосконалення бойової виучки особового складу, підтримку високої бойової готовності частин (підрозділів) до відбиття повітряного нападу противника, зміцнення психологічної готовності та стійкості.

Особлива увага звертається на підвищення якості тактичної та фахової підготовки особового складу, інтенсифікацію навчального процесу, впровадження у психологічну підготовку комплексного підходу.

Активно використовується система тренувань щодо вироблення необхідних для бою навичок та вмінь, яка склалася і виправдала себе на

практиці. В ході тренувань повітряна обстановка насичується ситуаціями, які примушують фахівців протиповітряної оборони напружено мислити, швидко приймати рішення на пошук, супроводження та обстріл цілей, на перенос вогню, в необхідних випадках робити кроки на обгрунтований ризик.

Однією з ефективних форм психологічного загартування військовослужбовців є випробування їх раптовістю. Елементи раптовості завжди присутні на всіх тренуваннях, заняттях, кожному тактичному навчанні. Передбачаються маневрування цілей по висоті, швидкості та курсу, їх роз'єднання і з'єднання, поява перешкод і зміна їх інтенсивності. В апаратуру вводяться різні "непоправності", один спеціаліст замінюється іншим, команди на включення радіолокаційних засобів подаються не завчасно, а одночасно з появою навчальних цілей в зоні виявлення та ін. Все це навчає військовослужбовців до самостійності, твердості, уміння діяти у встановлених умовах сприяє проведенню занять і тренувань при неповній інформації, тобто недостатніх даних про цілі і повітряну обстановку. Значної уваги приділяють питанням бойової охорони та можливого нападу диверсійних груп і наслідкам (втрати серед особового складу, полонені, пошкодження озброєння та військової техніки).

Добре зарекомендували себе вправи по виробленню у військовослужбовців уміння швидко "читати" повітряну обстановку, яка зафіксована на планшетах, грамотно організувати та обробляти інформацію, підводити підсумки і коротко доповідати їх. При підготовці операторів зенітних, ракетних і радіотехнічних частин, радіотелеграфістів, номерів стартових розрахунків і ряду інших спеціалістів широко застосовується метод поетапного формування навичок, що дозволяє скоротити терміни підготовки операторів приблизно в два рази.

Широке застосування в системі загальної психологічної підготовки отримав комплексний метод опрацювання задач при проведенні тренажів, літучок та інших видів навчальних занять та тактичному фоні, який передбачає активні дії «противника», які постійно змінюються, раптову зміну обстановки, несподіване застосування радіолокаційних перешкод, відволікаючих маневрів, імітацію застосування «противника» засобів вогневого придушення та інше.

Суттєву роль у формуванні визначених психологічних якостей особового складу та практичних навичок в системі спеціальної психологічної підготовки відіграють тактичні навчання з бойовою стрільбою.

Саме на полігоні, в умовах наближених до бойових, у особового складу виробляється і закріплюється впевненість в надійності і безвідмовності техніки, в її ефективності. Тактичні навчання з бойовими стрільбами є вищою формою удосконалення бойового вишколу військовослужбовців. В ході навчань особовий склад вчиться діяти рішуче, максимально використовувати бойові можливості сучасної техніки. У нього

зміцнюється впевненість в своїх діях в складній обстановці сучасного бою, виробляються необхідні якості, психологічна стійкість, вміння і навички, які необхідні для успішного виконання задач, так само військовослужбовці загартовуються, звикають до складних умов.

Опитування проведене серед фахівців ППО (116 осіб) підрозділів стаціонарного базування, які прикривають війська з повітря (зенітні ракетні та радіотехнічні підрозділи) дало можливість виявити ситуації можливого захоплення в полон, які притаманні професійній діяльності різних фахівців. Дані дослідження приведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Дані опитування фахівців протиповітряної оборони щодо ризику можливого захоплення в полон в зоні антитерористичної операції (%)

№		%
1	Перебували в зоні АТО	100
2	Були атаковані диверсійними групами під час маршу	62,9
3	Були атаковані диверсійними групами під час несення бойового чергування	17,2
4	Були захоплені у полон під час нападу незаконного збройного формування	7,8

Дані опитування свідчать, що специфіка професійної діяльності підрозділів Зенітних ракетних військ в зоні антитерористичної операції потребує диференційованого підходу до цільової психологічної підготовки різних категорій військовослужбовців до можливого захоплення у полон.

Так, робота з посадовими особами бойових обслуг Зенітних ракетних військ зосереджується на незахищеності підрозділу при здійсненні маршу під час висування, про що повідомили 62,9% респондентів. В зоні антитерористичної операції в умовах інтенсифікації діяльності диверсійних груп, малочисельність особового складу створює умови при яких бойова охорона не може захистити колону від нападу терористів. Щодо ефективності захисту екіпажів бойових машин то легкоброньована техніка не захищає від стрілкової зброї великих калібрів та гранатометів. В таких умовах полон може бути наслідком поранення військовослужбовця.

В частинах радіотехнічних військ центр тяжіння переноситься на підвищення ризику потрапляння у полон особового складу радіолокаційних взводів під час бойового чергування, коли ведеться оперативний збір, обробка, відображення та видача достовірної радіолокаційної інформації про повітряну обстановку.

Бойове чергування потребує від військовослужбовців відповідальності, постійної внутрішньої зібраності, здатності самовіддано виконувати бойові задачі, незалежно від їх складності, воно характеризується витратою значних фізичних сил, фізіологічним виснаженням та емоцій-

ним вигорянням всіх категорій військовослужбовців, які входять до складу чергових обслуг, різкими переходами від одного психологічного стану до іншого, неможливістю укриватися від обстрілів черговим змінам, залученням значної частини підрозділів до чергування та зниження захищеності обслуги від нападу терористів. За даними опитування майже всі респонденти представники Радіотехнічних військ (17,2%) відзначили, що саме під час несення бойового чергування ці підрозділи видають своє місце знаходження і автоматично стають мішенню для терористичних атак.

Робота з черговими змінами військ зв'язку спрямовується на формування у особового складу норм і правил поведінки, військово-професійних якостей, які відповідають вимогам всебічного забезпечення задач управління військами. Офіцери-зв'язківці часто супроводжують командирів та осіб, які здійснюють передачу бойових наказів підрозділам. Проблема потрапляння у полон, для цих підрозділів є дуже актуальною за свідченнями 7,8% респондентів, що перебували в полоні в зоні антитерористичної операції, цільова психологічна підготовка в цих умовах повинна містити в собі підготовку до допиту, формування навичок ухиляння від відповідей та маніпулювання інформацією.

Таким чином, цільова психологічна підготовка особового складу зенітних ракетних та радіотехнічних підрозділів до дій на випадок можливого захоплення у полон або перебування заручником сприяє збереженню життя військовослужбовців, яких захопили представники незаконних збройних формувань в зоні антитерористичної операції та знижує ризик колаборації полонених з тими хто їх утримує.

Співбесіди проведені з респондентами, які перебували в полоні у представників незаконних збройних формувань дозволило визначити серед заходів психологічної підготовки військовослужбовців до дій на випадок захоплення у полон або перебування заручником найбільш ефективні. Також всі опитувані відмітили, що реабілітаційна робота полегшується в тому випадку, як що військовослужбовців готували до можливості потрапляння в полон.

1. Серед заходів загальної психологічної підготовки до дій на випадок захоплення у полон найбільш ефективними, на думку респондентів є: роз'яснення способів допиту військовополонених, моделювання соціальних ситуацій (ігри в «поганого» і «доброго» слідчого, розкриття механізму використання «підсадних качок», роз'яснення прийомів маніпулювання гордістю і особистою гідністю і ін), вказувати основні патерни поведінки терористів: приниження, примусове роздягання, погрози.

2. На думку респондентів перед відправкою в зону антитерористичної операції необхідно під час спеціальної психологічної підготовки до дій на випадок захоплення у полон або перебування заручником, визначаються ті оптимальні шляхи поведінки під час утримання в полоні (за-

ручником), формувати навички вольового протистояння фізичному ізмотуванню, недопущення втрати орієнтації та збереження почуття духовної захищеності, саморегуляції та ін.

3. Для проведення цільової психологічної підготовки, як відмічають респонденти важливо проводити тренінги за напрямками: «Техніка ухилення під час допитів», «Боротьба з втомою», «Здорова фантастика в умовах повної ізоляції», «Контакти з охоронцями» і т.п. Всі опитані відмітили необхідність створення спеціальних таборів та містечок психологічної підготовки які б містили підготовлені ями, клітки, затемнені кімнати, що на їх думку значно підвищить ефективність заходів цільової психологічної підготовки.

Висновки: Проблема цільової психологічної підготовки особового складу до можливого захоплення у полон або перебування заручником в умовах антитерористичної операції є актуальною та потребує комплексного підходу щодо її вирішення.

Цільова психологічна підготовка льотного складу та військовослужбовців зенітних ракетних та радіотехнічних підрозділів до дій на випадок можливого захоплення у полон або перебування заручником сприяє виживанню військовослужбовців в цих умовах в зоні антитерористичної операції та знижує ризик колаборації полонених з тими хто їх утримує.

Урахування визначених особливостей загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки дає можливість підвищити ефективність реабілітації військовослужбовців після перебування в полоні або заручником.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства / Ю. В. Нікітін // Держава та регіони. Сер. : Право. – 2014. – № 2. – С. 132–136. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drp_2014_2_26.pdf

2. Устименко О. В. Проблеми взаємодії складових сектору безпеки і оборони України на тактичному рівні у ході першого етапу антитерористичної операції / О. В. Устименко, О. Д. Розумний, Г. С. Храпач // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. – 2014. – № 3. – С. 100–103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpcvsd_2014_3_18.pdf

3. Єна А. І. Актуальність і організаційні засади медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції [Електронний ресурс] / А. І. Єна, В. В. Маслюк, А. В. Сергієнко // Науковий журнал МОЗ України. – 2014. – № 1. – С. 5–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/njmoz_2014_1_4.pdf

4. Калкутіна Н. В. Міжнародно-правове регулювання військового полону та правовий статус іноземних військовополонених в СРСР на початку ХХ ст. / Н. В. Калкутіна // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. – 2014. – Вип. 3.37. – С. 63–67. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdu_2014_3.37_13.pdf

5. Саїнчин О. С. Міжнародно-правова регламентація боротьби із захопленням та вбивством заручників / О. С. Саїнчин // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 65. – С. 554–559. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdp_2012_65_76.pdf

6. Побідаш А. Ю. Аналіз помилкових дій членів екіпажу морського судна, які призводять до захоплення корабля у полон / А. Побідаш // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2013. – Вип. 31. – С. 30–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKNU_vsn_2013_31_8.pdf